

335/2
LUGANDA
Paper 2
November 2024
2½ hours

WAKISSHA JOINT EXAMINATIONS

Uganda Certificate of Education

End of Year Assessment

SENIOR THREE

LUGANDA

Olupapula olwokubiri

Okusoma bwino, okufunza n'ebyobuwangwa

Essaawa bbiri n'ekitundu (2½)

EBIGOBERERWA:

Olupapula luno lugabanyiziddwamu ebitundu bisatu: A, B, ne C.

Awamu mulimu ebibuuzo bina.

Ebitundu A ne B byabuwaze.

Mu kitundu C mulimu ebibuuzo bibiri. Kola nnamba 3 oba 4.

Ddamu ebibuuzo bisatu awamu.

Ebibuuzo ebisukka mu by'olagiddwa okuddamu tebijja kugololebwa.

Ebyokuddamu biwandiike mu mpapula ezikuweereddwa.

EKITUNDU A

- I. *Soma ekitundu kino wammanga n'oluvanryuma oddemu ebibuzo ebikuweereddwa ku nkomerero yaakyo.*

BBOMBOKKA OMUKULEMBEZE W'ABAYIZI ATASANGIKA.

Ku ssomero lya Kiwoomya Senior Secondary ye waali omukulembeze w'abayizi eyeegombesa, era nga bamwagala bisoko nga bya njoma olw'embeera zeyali abayisaamu era nga mubutuufu buli mukulembeze w'abayizi yali asaana okulaba ku muvubuka oyo embula kalevu olw'ebirungi enfaafa bye yalina ng'akulembera bayizi banne, era yamanyika nnyo!

Okusooka okumulaba yali okuyega balonzi ng'ayagala kifo kya kubeera mukulu w'abayizi bonna wabula waliwo abaali basaabulula by'akuyega nti abalimba naye teyakooowa y'abasuubiza ebintu bingi omwali okutuusa ensonga zaabwe eri omukulu w'essomero. Kino no yakikola bulungi bweyajja ku ntebe ng'akulembera bayizi banne. Abayizi bangi baawulirwako nga bagamba nti ono omukulembeze ggwe bafunye wa nkizo era talabikangako ku ssomero. Omulala yagamba nti singa n'abaasooka okukulembera nabo bafaanana ng'ono!

Mwana mulenzi ono yalinga kyakulabirako eri abalala teyali ng'abamu abekkusa bokka era abatalumirirwa balala ono munnafe yali Lugaba yamuweesa ebiri. Abayizi bangi baawulirwanga nga bagamba nti bo baagala kubeera nga Bbombo ng'abasinga bwe baamuyitanga omukulembeze omulungi era baamusabira buli ddaala lyatuukako afuneyo obuvunaanyizibwa aweereze abantu. Mukuweereza kuno obudde bwe bungi obw'okusoma ebitabo bwafiiramu.

Obadde okimanyi nti yali alumirirwa abantu era abamu nga bagamba nti ekisa ky'alina kitiiriika nga mubisi gwa njuki nga yeeyagaza. Bwewabanga ofunye obuzibu oba okusoomoozebwa kwonna nga munnafe oyo yayingiddewo dda okulaba butya embeera eyo bweyinda okuvvuunuukwa omuntu addemu mumbeera ze ezabulijjo atereere kitebe enjala ky'etuula mu lubuto. Yakwatanga n'obusente bwe yalina n'abawa n'atunda ku bibye alabe nga baba bulungi. Ate bwe tudda kukuuma obudde oba ebiseera ono yali yeekansa era nga ye abeera agamba nti "Nze bannange ebiseera bigere era bw'osumagira owedde n'olwekyo buli ky'okola kola mangu tozannyisa budde" Ebigambo ebyo ffenna byatulambika nti tusaana tukwate obudde mu buli kintu ekiba kikolebwa awatali kuzannya yayongerako na kino nti "Buli lw'osuula ebiseera kikufuula atali wa mulembe guno." Munnange weetunulemu okuume ebiseera?

Ebya Bbombo tebirojjebwa kawamigero yamuwa ekirabo ky'enkolagana n'abantu abalala. Yali yakikwata bukusu nti tasobola kukulembera bantu nga temukwatagana era bw'okikola omala biseera ng'akowoola abombye. Munnafe yalaba nga yeetaaga bantu baanakulembera era anti omuntu tasobola kwekulembera yekka. Eriyo abamu abalowooza nti obukambwe obuyitiridde bulungi so wa anti bangi bajja kuba bakutya kubanga nebwewabaawo embeera enkyamu bwebakakasa nti otabuka tebakugamba ate emitawaana ne gijja.

Yayagazisa abantu okukola emirimu egitali gimu gamba nga baggyangamu eky'okuza eri omumwa oba akawata nebafunamu ekigulira magala eddiba okulaba nga beebwezaawo era n'okwetusaako ebyetaago mu bulamu bwabwe. Bweyawulira nti abayizi basoma ku biruke n'abategeeza nti basobola okuluka ebibbo, ebiwempe, ebisero ne bafunamu lupiyya. Sinakindi okuwona embeera y'okusabiriza n'okukaaba twawa ngentulege. Banne beyayigiriza ebyo tebakyasobola kusiiba na kusula njala.

Asagaasagana tereera ntende nkyakunyumiza Bbombo yakulembeza nnyo omutonzi mu bintu byeyakolanga. Yatukubiriza nga okwagala Katonda era nga buli lw'akusatu akade k'okusaba bwe katuuka nga yasookayo era ng'atuulira ddala ku mwanjo ate bwe kyatuuka ku ssande ne kiyitirira anti ye yabeeranga mubaweereza era nga bw'ajja kwogerako gyetuli alina engambo ye nti "Mukutya Mukama.....nga ffe tuddamu nti amagezi mmwe

gasookera “ Empisa eyo yatusigamu eddiini nga mubutuufu ky’ogenda okukola osooka kusaba mutonzi era kino munnafe mu buweereza bwe kyamussa ku mwanjo nnyo. Yatwagazisa nga eddiini naye abamu nga balowooza mbu ayagala kubakyusa era olwo lugezigezi.

Okwebuuzza ku bakulembeze abalala nakyo kyamufuula omulungi anti yasabanga olukusa n’agenda ku masomero alabe bakulembeze banne kye bakola oboolyawo abaako byabayigirako kino kyayongerera okumulabisa nti akola okunoonyereza ku bintu by’okola .Newankubadde abamu baali bamanyi nti talina byakola.

Munnange ggwe asuubira okuba omukulembeze omulungi era asaana mu bantu omwami oyo Bbombo olina bingi eby’okumuyigirako mu buweereza bwo .Jjuukira okulembera bantu asaana abategeere bulungi olwo ojja kunyumirwa obukulembeze era nabo bakwenyumirizeemu nnyo.

Ebibuuzo:

- (a) Mukwano gwo ayagala kwesimbawo akulembere abayizi ku ssomero. Nga weesigama ku kitundu ky’osomye muweeyo ebisaanyizo by’omukulembeze omulungi.
- (b) Mugandawo ku ssomero gy’ali owuliddeko nti ayagala kwesimbawo akulembere banne. Mutuuzze omubuulire okusoomoozebwa kw’ayolekedde.
- (c) Oluvannyuma lw’okusoma akitundu kino magezi ki g’oyinza okuwa abavubuka okulabanga batuuka ku buwanguzi mu bintu ebitali bimu.
- (d) Ku ssomero lyo abayizi bangi bawulirwa nga tebakyayagala bukulembeze. Sinziira ku kitundu kino obabuulire ebirungi ebiri mu kwenyigira mu bukulembeze.

EKITUNDU B

2. *Muyizi munno olaba atandiikirizza okukozesa ebitamiza kyokka otegeera bulungi obulabe obulimu oluvannyuma lw’okulaba muliranwa wammwe eyaggwa eddalu olw’ebitamiza. Weeyambise ekitundu kino wammanga ofunze mu bigambo nga 100 obubaka bw’oyinza okuwa muyizi munno ku bulabe obumwolekedde singa tava ku by’akozesa.*

Mwana ggwe sseetula akaliba osembere wano nkubuulire. Nawulidde otandiikiriza ebiragalagala mbu weefuula nti bikuwa amaanyi kyokka nga bikulimba bigenda kuleetera mitawaana gyokka owunzike nga weevuma ensi.

Kayiwa ggwe twasomanga naye ku Bbulo S.S. yatandiikiriza okwekatankira enjaga, amayirungi nga tukyali mu siniya era byamukyaya nnyo okusoma nga buli kiseera abeera alowooza kuteeka bitamiiza ku mutwe nga awoza kimu nti “Sibeerera awo nina okuba nga ndi mutamiivu” ekyavaamu emisomo gye ne gifa anti nga bimusinze amaanyi.

Musajja wattu eyali agenze nga anyirira bulungi ebiragalalagala byamukozza si ye yali talya mmere! Ne gujjabagira ng’omunafu nga kyokka tetumanyi kimunywa so nga byalya bwe bulabe eri omubiri.

Bweyabanga ku mutwe ataddeko entabaazabakadde olwo nga buli omu omwesamba anti nga alangira, avuma ate nga taliiko gwayagala wadde okuwaamu akatiibwa. Lumu kyanneewuunyisa okumusanga ng’ali ku bazadde be abavuma ko nze munnage kyusaamu ekyo ky’okola kikyamu omuzadde ye Katonda w’okunsi.

Yatandika okuwunya nga teri ayagala kumusemberera lwakubanga yali takyanaaba anti buli lwe byamukubanga ng'enjogera bwe yali olwo nga yeebaka kyokka ng'olumu era bukya-akyatamidde ate nga agenda mu bantu kyokka yali acuuma.

Okimanyi nti yagwangamu amaanyi nga talina kalimu konna k'asobola kwekolera mu bulamu bwe. Nzijukira olunaku lweyanyooka n'agenda ku lubimbi ebyembi twamusanga atudde ku lubimbi nga talina ky'asobola, wadde okukwata ku muyini gw'enkumbi.

Bweyabanga atamidde nga bamweyuna kuba ensimbi zonna eziba mu nsawo nga azigaba. Buli muntu eyabangawo yamuwanga ensimbi nga n'abantu bamusooberera nebamubba kuba tategeera.

Okudda ewaka gwafuuka muziro era bweyabanga atamidde nga asulayo. Abantu bangi baamusekereranga okumusanga ng'abonaabonera mu bifo ebyo byeyabanga alimu nga takyalimu kategeera wadde. Laba enkuba bweyamuggweerako n'aba ng'ekitagasa era ekisekererwa mu nsi. Bazadde be baawuliranga nga baswala naye nga tewali kyakukola okwo kwe kuzaala.

Okwewaliriza okudda eka olwo nga zinadda okunywa abaliwo nga ajja kubayisaako omutaka w'e Mbuya wamu n'ensambaggere era abandi nga bo bamwesega nga baviira omutamiivu.

Olunaku lumu y'akwatira muzaddé we ejjambiya naye ng'amaanyi ga njaga anti ng'ayagala muzeeyi we amuwe omugabo gwe nga akyali mulamu alabe ky'agukolera.

Yatuuka n'awasa omukazi ewaka wabula omukazi yagamba nti ono omutamiivu tasoboka era yasibamu ebibye namuviira ng'alaba teyeeteekera muntu afaanana atyo atalina mulamwa na ssuubi mu nsi.

Mwana mulenzi yasala bazadde be amagenda n'amadda. Munnange ggwe tofuuka ng'oyo.

EKITUNDU C

Ddamu ekibuuzo kimu ku bikuvereddwa wammanga.

3. Ku ssomero lyo waliwo abayizi abalabye nti musoma ku by'emikono omuli okuluka, bo ne bagamba nti ebyo byakikadde era kumala biseera.

Ggwe ng'omuyizi asomedde mu kaliculaamu eno empya era agikuguseemu, laga bano obukulu bw'ebyo ebikooneddwa waggulu eri omuganda.

Oba

4. Mukwano gwo abasanze muzannya omweso nayomba nnyo nti mumala biseera era temulina byakukola. Ayongeddeko nti n'ensi ebalese nnyo mukyali mabega. Mukwano gwo oyo mutuuze omulage obukulu bw'omuzannyo ogwo.

BIKOMWE WANO